

Prepričanje v umno prakso, epistemsko družbenost in epistemsko kulturo

Nijaz Ibrulj

Filozofska fakulteta Univerze v Sarajevu

Posvečeno praznovanju 70. obletnice rojstva filozofa Andreja Uleta

Povzetek

V besedilu, ki je posvečeno slovenskemu filozofu in logiku, univerzitetnemu profesorju in piscu znanstvenih del Andreju Uletu, izkazujem spoštovanje ob njegovem visokem jubileju in priznanje za njegov ogromni prispevek h komunikacijski skupnosti filozofov in znanstvenikov v evropskem okolju ter za uspešno dolgoletno sodelovanje pri razvoju filozofske in znanstvene misli v Bosni in Hercegovini. Na eni strani navajam ključna vprašanja sodobne filozofije in logike, sodobne družbe in tehnologije, ki so zaznamovala delo Andreja Uleta, po drugi pa v članek umeščam sekvence iz filozofskega življenja v Bosni in Hercegovini, in sicer zaradi vpliva, ki ga je Andrej Ule kot človek in kot filozofski mislec, cenjen v širši regiji, imel oziroma ga še vedno ima.

Ključne besede: Andrej Ule, Sarajevo, filozofija, logika, družba, znanje

Belief in Rational Practice, Epistemic Sociality and Epistemic Culture – Abstract

In Celebration of Prof. Andrej Ule's 70th Birthday

The paper, dedicated to the Slovenian philosopher, logician, professor and scientific author Andrej Ule, is a tribute to his work at the time of his jubilee and an acknowledgment of his extensive contribution to the European philosophical and scientific community as well as of his continued engagement in the development of philosophical and scientific thought in Bosnia and Herzegovina. On the one hand, I highlight the key issues within contemporary philosophy and logic, modern society and technology, which have influenced his works, and on the other, I mention the stages in the development of philosophical life in Bosnia and Herzegovina in order to show Professor Ule's enduring influence as a philosopher in this region.

Keywords: Andrej Ule, Sarajevo, philosophy, logic, society, knowledge

Uvod

Tudi če bi bili naši stavki v svoji logični veljavnosti vedno nespremenljivi, če bi bili vedno resnični ali vedno lažni ali zgolj odprte stavčne funkcije, zgrajene z variablami, ki jih je treba granulirati in izostriti do ortonomije, ortologije in ortografije, obstaja še tisto, kar ne zadeva samo možnosti za njihovo ekspresivno spremembo, torej tisto, kar

je *Erkenntniswert* prav teh trditev. Ali so logično resnični stavki sploh zmožni pripeljati do »razširitve spoznanja«? Ali nas lahko vsebine znotraj okoliščin, ki jih ustvarjata družbeno-kulturna relativnost in družbeni darvinizem, kaj naučijo o svetu faktičnega dogajanja in rekognicije? Še vedno ostaja vprašanje ortoprakse oziroma veljavnosti epistemskih praks, ki ali ustrezajo ciljem spoznavanja in ciljem družbenega zavedanja ali pa ne. Ob tem se takoj pojavi še vprašanje: na čem temeljijo vrednote družbe, deontične in spoznavne vrednote, ali pa *logos* spoznanja družbe, če je vse konstantno v skladu s tistim, kar je *logische Wert* naših stavkov?

Ali so praksa in vsa dejanja utemeljeni v umnih načelih ali so umna načela tako abstraktna in oddaljena od znanstvenih resnic in tudi znanstvene resnice od etičnih in moralnih vrednot? Ali smo v humanistiki danes zbežali v discipline, zato da bi se izognili anomaljski vzročnosti in anomaliji monizma etičnega, estetičnega, družbenega in kulturnega sveta, ki je eden in nedeljiv?

Če bi razliko med logično resničnostjo (L-resnično) in faktično resničnostjo (F-resnično), podano v knjigi *Meaning and Necessity* Rudolfa Carnapa (1956), prebrali v besednjaku Roberta B. Brandoma, uporabljenem v *Making It Explicit* (1998), bi mogoče sprejeli sklep, da morata obe vrsti resničnosti prispevati k inferencialni semantiki, ki zadeva jezikovne prakse in strategije komuniciranja. Pri tem bi *redeskripcija* kot induktivna re-interpretacija resničnosti stavkov, kot jo je opredelili Davidson (1984), in *rekognicija* kot ponovno prepoznavanje vsebine pojmov v izomorfizmu jezika, kultur in mentalnih odzivov, lahko pripeljali do razširjanja/razširjenega spoznanja in večjega delovanja spoznavnih vrednot v sociokulturnem kronotekstu družbe, ki priznava norme in konvencije skupnega življenja. Lahko bi dejali, da nas logične implikacije pripeljejo do kognitivne ekvivalence same vsebine stavkov in da se spoznavna vrednost stavkov tako razširi. Pri tem se inferencialni kondicionali oblikujejo v modalni semantiki oziroma v projektivni semantiki situacijske, epistemske ali ne nazadnje parakonsistentne logike.

Ne gre za to, da Rudolf Carnap ne bi vedel, da se pot od tistega, kar je *logische Wert*, proti tistemu, kar je *Erkenntniswert*, ne konča v tistem, kar je psihološka zasnova človeške narave, niti za to, da tudi mi danes ne bi vedeli za Quinovo trditev, da je treba celotno epistemologijo razumeti samo kot eno od poglavij psihologije (Quine, 1969), ampak za to, da se mora ta pot končati v védenju o tem, *da delamo, kaj delamo in kako delamo*, ne samo v teoriji, ki vsebuje stavke in postulate in njihovo aksiomatizacijo ali formalizacijo, ampak tudi v védenju o svetu življenja, v katerem pulzirata anomaljska družbena vzročnost in hkrati dialektični inferencializem (Ibrulj, 2015, v: Komšić, 2015), oziroma delujejo povsem drugačni primarni razlogi in intencionalnost našega dejanja, kot so teoretski. Po Brandomu bi morala biti logika semantična samozavest (Brandom, 1998)! Znanstvena teorija kot razlaga o svetu in procesih, ki jih vsebuje in ki ga oblikujejo, mora biti, če hoče biti bolj resnična (ali bolj podobna resnici! ali bolj racionalno sprejemljiva!), bolj konsistentna, bolj preprosta, bolj prepričljiva in mora

vsebovati večjo raven predvidevanja. Temu se, kakor pravi Hilary Putnam, reče epistemska vrednost znanstvene teorije, v tem je lepota hipoteze (Putnam, 2003).

Moderni pragmatizem nekateri ocenjujejo kot sodobno Razsvetljenje, ki ne temelji na reprezentaciji, ampak na inferencialnih strategijah (Brandom, 1998). V sodobni praksi in teoriji se je torej udejanjil in postal samoumeven obstoj pragmatičnih »modelov resničnosti« ali pragmatičnih »strategij«, zavezanih semantičnim (jezikovnim) in inferencialnim (logičnim) praksam v komunikaciji ljudi in v komunikaciji znanstvenih teorij. Obstajajo znanstvene paradigme (Kuhn), ki z znanstvenimi revolucijami spreminjajo. Sprejete so kot funkcionalni modeli racionalne sprejemljivosti v določenem časovnem obdobju (Putnam, 1981), kateri so samo podobni resnici – *truth-like* (Brandom, 1998).

Resničnost kot sprejemljivi model *truth-like* je omejena na prostorsko in časovno omejene iz-povedi in je pogojena z moralno in semantično zgodovino tistega, ki iz-rek izpove – poda. Seveda grede taki omejitvi na roko še nedosegljivost reference, nedoločnost prevoda pa tudi ontološka relativiteta (Quine, 1960). Kaj pa, če bi vse tisto, kar gre pragmatizmu na roko, poimenovali kot Nedokončanost Resnice? Ker gre hkrati za nedokončanost usode sveta, ni mogoče govoriti o Resnici kot o enem samem modelu resničnosti. V samem F-resničnem ne gre samo za usodo in obstoj nekega naroda na določenem ozemlju, ki svoj obstoj nekaj časa ohranja z zaprtimi mejami in bodečo vojaško rezilno žico. Zgodovina je polna zapisov o narodih in jezikih, ki jih ni več, ki so imeli lastno zaprto in omejeno epistemsko prakso in epistemsko kulturo, na katero so se sklicevali takrat, ko so odločali o svoji usodi. Gre za tisto, kar so odnesli s seboj, za to, kakšne modele pomena in katere modele resničnosti so v svojem spoznanju dosegli, ker je mogoče, da so prav ti modeli prispevali k njihovemu izginotju.

Kaj je sploh epistemski normativizem in od kod prihaja v resnično življenje ljudi: iz številnih in med seboj pogosto nasprotujočih si modelov resničnosti, ki so faktične strategije in prakse, ki smo jim zavezani, kadar želimo preseči ontično negotovost, ali iz Nedokončanosti Resnice, ki se nam kaže kot ontološki nemir, kot smisel obstoja, ki si ga želimo zagotoviti po tem, ko smo razrešili vse eksistencialne spremenljivke? Kaj je tisto, na kar se opiramo takrat, ko se kot osebnost odločamo, da bi drugemu – ali pa ne – dopustili tisto, kar – ali česar ne – dopustimo sami sebi, oziroma ko spoznamo, da moramo med posledice našega ravnanja do/za drugega nujno vključiti tudi svojo lastno usodo, svojo lastno identiteto, določeno s sociokulturnimi vrednotami? Kakšno vrsto znanja in spoznavanja, razuma in uma potrebujemo takrat, ko sprejemamo odločitve in predlagamo rešitve o sebi in o drugih? Kaj nas lahko logika nauči o svetu in česa nas ne more nikoli naučiti? O Svetu, ki ni le faktičen, niti le logičen, niti le etičen, niti le estetičen, niti ..., ampak je Ena paralelno distribuirana Množina, povedano parmenidovsko ali eleatsko: *Hen Panta Einai*.

Anomalijske družbene prakse in nove strategije

Obstaja dolgo časovno obdobje skupnega življenja in skupnega dela različnih narodov na območju nekdanje skupne države, Socialistične federativne republike Jugoslavije. Enako je v filozofiji. Po drugi svetovni vojni so v filozofiji forsirali marksizem in marksistično filozofijo, filozofijo dialektičnega materializma. *Diamat*, kot je to filozofijo poimenoval Theodor Adorno. Tako imenovana »baza« je prav s pomočjo humanistike proizvedla bleščečo ideologijo – »nadgradnjo«, in ideologija – nadgradnja je s pomočjo humanistike uničila bazo! Po tistem so se sredi tega *mainstreama* uveljavljali glasovi fenomenologije, eksistencializma, logičnega atomizma, logičnega empirizma in analitične filozofije... Pa tudi sodobne filozofije znanosti. To so bili glasovi »buržoazne« ali »meščanske« filozofije (*sic!*), ki je niso proizvedli komunistični ali totalitarni ideološki sistemi, ampak liberalni in neoliberalni, pragmatični in korporativni ter predvsem pozitivni sistemi. Navdihnili so jih tisti, ki so se usmerili v metafizično kritiko metafizike, v kritiko znanosti in tudi v kritiko marksizma, ki je postal nekakšna ideologija za vse čase.

Drugi so se navdušili nad pozitivizmom, predvsem nad logičnim pozitivizmom. V Sarajevu, Beogradu, Zagrebu, Ljubljani. Na Korčuli (filozofska šola v naravi!) so filozofi našli možnost za »kritiko vsega obstoječega«, možnost za razhod z zgodovinskimi nujnostmi dialektičnega materializma, s kontinuiteto spekulativne resnice, do katere so prišli z negacijo negativne realnosti v dejavnosti človeka, in se usmerili v raziskovanje naključja, možnosti, dejstev resnice v dejstvih jezika, relacij in dejstev, ki odlikavajo logično strukturo sveta in logično strukturo jezika, ki se nanaša na pozitivno stvarnost – realnost, ne pa na Svet! Filozofija je nehala biti ideološka teorija o Človeku in Svetu, postala je epistemski arbiter pozitivne realnosti za vse oziroma logika vsega, kar se primeri – zgodi (Wittgenstein)! Razlaga za vsako iz-poved – za vsak stavek pozitivne znanosti!

Potem pa je danes humanistika v državah Srednje in Vzhodne Evrope klonila, ker ni več totalitarnega sistema, v okolju katerega je bila edino mogoča, bodisi kot kritika bodisi kot apologetika, ostali so samo izolirani modeli *truth-like* nacionalnih, nacionalističnih in etnonacionalističnih državnih tvorb, ki ne potrebujejo več negativne dialektike pa tudi dialektike nasploh ne. Čez noč so se uveljavili pozitivizem in pragmatizem, liberalizem in neoliberalizem oziroma kapitalizem – kot baza in hkrati kot nadgradnja zahodne družbe.

Ampak potem ko se je marksizem umaknil in se pustil premagati modalnim pragmatičnim filozofijam, ki so obljubljale, da bodo umnost sveta zunaj ideoloških stereotipov povezale v umne civilne prakse kapitalskih družb, zasebnega lastništva, svobode profita, svobodnega trga, se je *logos* spoznanja znašel v novi zadregi: kako bo logične principe mišljenja (ekonomijo mišljenja!) mogoče predstaviti kot faktične zakone dogajanja v družbi, v kateri je kavzalnost anomaljska in inferencializem dialektičen. Znova je bilo mogoče občutiti nepopolnost razuma, da bi brez ideologije identificiral konkretno in splošno v enačbah: konkretno je splošno in splošno je konkretno, logično je faktično

in faktično je logično, resnično je lažno in lažno je resnično. Razum, ki vse deli in nikoli ne spaja v celoto, vedno potrebuje um, ki vse združuje in poenoti v absolutnem védenju! Čeprav takšnega projekta ne bi bilo mogoče še enkrat izpeljati bodisi brez Hegla bodisi brez Marxa, ki je, kot sam pravi, Hegla samo obrnil z glave na noge! Kaj pa, če se bo vse še enkrat postavilo na glavo? Z globalizacijo, ki jo prav zdaj spet postavljajo na noge!

Logične funkcije faktične resničnosti, najprej kot odnos med metajezikom in objektjezikom (Carnap, 1937), potem kot odnos med deskriptivno in čisto sintakso (Carnap, 1928), potem kot semantična definicija resničnega stavka – konvencija T (Tarski, 1956), potem kot anomaljski monizem (Davidson, 1984), pa kot nedosegljivost reference in nedoločenoost prevoda (Quine, 1960), potem kakor uvajanje logike kot semantične samozavesti (Brandom, 1998) – vse to boleče priča o želji, da bi racionalnost logičnih modelov resničnosti postavili na oltar faktičnih in deskriptivnih stanj stvari – resničnosti –, oziroma da bi jih izenačili s sinonimno – kategorialno predikacijo in homonimno – deskriptivno predikacijo. Samo v tem primeru bi kot resnično obstajalo »vse tisto, kar se primeri« (Wittgenstein, *Tractatus*).

V Bosni in Hercegovini smo te spremembe zelo kruto občutili. Režim je filozofe preganjal. Pravzaprav so filozofe preganjali filozofi, ki so bili hkrati člani Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in po navadi predstojniki oddelka za filozofijo! Večkrat smo se morali postavljati na noge in začenjati od začetka. Takrat, ko smo se postavljali na noge, smo se spraševali, ali v filozofiji obstajajo ljudje, na katere bi se lahko oprli. Leta 1971 je na Filozofski fakulteti v Sarajevu predaval P. F. Strawson. Na Korčulo je prišel Ernst Bloch. V Dubrovnik je priletel Willard Van Orman Quine. Čeprav ga gostitelji na letališču, kot je povedal v svoji biografiji (*The Time of My Life*), sploh niso opazili, ker so se vsi zgrnili okoli Ernsta Blocha!

Pred vojno smo torej v Sarajevu in Bosni in Hercegovini imeli marksiste in *praksis-ovce*, filozofe, ki so bili zbrani okoli časopisa *Praxis* in so bili kritiki uradnega marksističnega dogmatizma – *diamata*. Bili so na udaru režima, kot vsi drugi v celotni Jugoslaviji. Prakso so interpretirali iz dveh izvirov: iz svobode in ustvarjanja. To naj bi bila vektorja revolucionarnega in kritičnega bivanja vsakega človeškega bitja. Revolucija pa je bila kriterij resničnosti! Čeprav so časopis *Praxis* ustvarili na hrvaški univerzi v Zagrebu, je imel sodelavce tudi v Sarajevu, na tamkajšnji filozofski fakulteti.¹

1 Člani uredništva *Praxisa* (urednika Gajo Petrović in Rudi Supek) so bili: Kostas Axelos (Pariz), Alfred J. Ayer (Oxford), Zygmunt Baumann (Tel Aviv), Norman Birnbaum (Amherst), Ernst Bloch (Tübingen), Thomas Bottomore (Brighton), Umberto Cerroni (Rim), Robert S. Cohen (Boston), Veljko Cvjetičanin (Zagreb), Mladen Čaldarović (Zagreb), Božidar Debenjak (Ljubljana), Mihailo Đurić (Beograd), Marvin Farber (Buffalo), Muhamed Filipović (Sarajevo), Vladimir Filipović (Zagreb), Eugen Fink (Freiburg), Ivan Focht (Sarajevo), Erich Fromm (Ciudad de Mexico), Lucien Goldmann (Pariz), André Gorz (Pariz), Jürgen Habermas (Frankfurt), Erich Heintel (Dunaj), Agnes Heller (Budimpešta), Besim Ibrahim – Pašić (Sarajevo), Mitko Ilievski (Skopje), Leszek Kołakowski (Varšava), Veljko Korać (Beograd), Karel Kosik (Praga), Andrija Krešić (Beograd), Henri Lefebvre (Pariz), Georg Lukács (Budimpešta), Serge Mallet (Pariz), Herbert Marcuse (San Diego), Mihailo Marković (Beograd), Vojin Milić (Beograd), Enzo Paci (Milano), Horward L. Parsons (Bridgeport), Zagorka Pešić-Golubović (Beograd), David Reisman (Cambridge, Mass.), Veljko Rus (Ljubljana), Svetozar Stojanović (Beograd), Julius Strinka

Bosna in Hercegovina v filozofiji »ni od včeraj«, še posebno ne v logiki. V uvodu h knjigi *Logic in Central and Eastern Europe. History, Science, and Discourse* (ur. Andrew Schumann, University Press of America, 2013) Andrew Schumann, nanašajoč se na vsebino besedila *Bosnia Porphyriana. An Outline of the Development of Logic in Bosnia and Herzegovina* N. Ibrulja, pravi:

Vendar pa ni res, da trdimo, da na evropskih ozemljih Osmanskega cesarstva lokalna logična izročila niso bila oblikovana v mejah islamske kulture. Najvišja islamska erudicija med evropskimi regijami turškega cesarstva se je pojavila v Bosni in Hercegovini. Znano je, da so bili v ‚madresah‘ Bosne in Hercegovine študiji organizirani na treh ravneh: (1) na začetni ravni so se proučevale slovnica in sintaksa arabščine, aritmetika in geometrija, logika, retorika in apologetika, (2) na naslednji ravni so bili proučevani isti predmeti, vendar z obsežnejšimi učbeniki, (3) na najvišji ravni so proučevali določene veje šeriatskega prava, razlago Korana, korpus islamske tradicije itd. Najbolj avtoritativni učbenik za logiko je bil *Risale-i erbea*. Ta knjiga je sestavljena iz štirih delov: 1) *Dede Džengi* (O razumevanju), 2) *Risale-i vadiije* (Uvod v logiko), 3) *Feride* (O metafori v arabščini) in 4) *Isagudži* (O logiki). Veliko muslimanov Bosne in Hercegovine je izobraževanje nadaljevalo na prestižnih šolah in ustanovah v Istanbulu, Bagdadu, Siriji. Dela s področja logike v Bosni in Hercegovini so bila napisana v arabščini. V njih se je večinoma ukvarjalo s komentarji o aristotelski logiki in porfirski isagogiki (logična klasifikacija kot propevdeutika), ki so jo napisali arabski logiki (al-Farabi, al-Kindi, Ibn Sina, Ibn Ruzd). (Schumann, 2013: xiv)

Pred agresijo na Slovenijo, Hrvaško in tudi na Bosno in Hercegovino smo, zahvaljujoč zbirki *Logos* in Filozofski fakulteti v Sarajevu, končno dobili prevode del wittgensteinovcev in fregejevcev oziroma *tractatusovcev* in *begriffsschriftovcev*. Tako smo spoznali Andreja Uleta in začeli z njim brez zadržkov ali tekmovanja sodelovati: Andrej Ule je na območju nekdanje Jugoslavije prvi objavil knjigo, doktorsko disertacijo (*Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*), v kateri je podal več kot ogromno informacij o Gottlobu Fregeju, Bertrandu Russllu in Ludwigu Wittgensteinu.

Pred vojno v Bosni smo v osemdesetih in devetdesetih letih na Inštitutu za filozofijo Akademije za znanost in umetnost BiH (ANUBIH) in v uredništvu zbirke *Logos* (*Biblioteka Logos*) ustvarili filozofski krog. Objavljali smo izvirna dela in prevode svetovno znanih filozofov. Knjige smo predstavljali na filozofskih kolokvijih v Sarajevu, ki so trajali tri do štiri dni. Udeleževali so se jih filozofi iz Srbije, Hrvaške, Črne gore, Makedonije, Slovenije. V tistih letih smo objavili prevod knjige *Resnica o resnici* profesorja Tineta Hribarja.

Knjiga Andreja Uleta *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike* (1982) je zaznamovala celotno obdobje v prenosu znanja o simbolni logiki, filozofiji jezika in analitični filozofiji. Takrat so v filozofsko literaturo in filozofsko izobraževanje na območju nekdanje

(Bratislava), Abdulah Šarčević (Sarajevo), Ljubo Tadić (Beograd), Ivan Varga (Budimpešta), Kurt Wolff (Newton), Aldo Zannardo (Bologna), Milan Životić (Beograd).

skupne države prvič kompetentno in zelo podrobno prišle najpomembnejše ideje matematične analize logike in logične analize matematike v delu Gottloba Fregeja, Bertranda Russlla in Ludwiga Wittgensteina. Prav ta knjiga je navdušila tudi avtorja članka, da se je v svoji magistrski nalogi ukvarjal z logično-semantičnimi idejami Gottloba Fregeja.

Leta 1988 smo v sarajevski filozofski zbirki *Logos* objavili prevod knjige fizika in filozofa Carla Friedricha von Weizsäckerja *Die Einheit der Natur (Jedinstvo prirode)*. Poklicali smo profesorja Andreja Uleta, saj je bil tisti, ki je takrat v regiji največ vedel o njenem avtorju. Weizsäckerja smo takrat spoznali prek tega, kar je – in kako – o njem povedal Andrej Ule. Takrat smo stopili tudi na pot filozofije in sodobnih teorij znanosti ter na tej poti spet srečali Andreja Uleta, ki je študiral pri filozofu Wolfgangu Stegmüllerju. Uleta sem torej spoznal, ko sem kot raziskovalec delal na Inštitutu za filozofijo pri ANUBIH in kot asistent za predmet *Logika z metodologijo znanosti* na Filozofski fakulteti v Sarajevu. Ule je takrat govoril o Weizsäckerjevem holizmu.

Solidarnost kot filozofija s človeškim obrazom

Med vojno v Bosni in Hercegovini (1992–1995) sem spoznal, kaj vse pomeni beseda konekcionizem (*connectionism*). Ne gre samo za teorijo, ki izhaja iz del filozofije uma, kognitivne znanosti in umetne inteligence, od Rumellharta in Churchlanda do Chalmersa in Fodorja.

Leta 1993 sem bil sredi krute in najhujše vojne po drugi svetovni vojni, sredi vojne, ki se je končala z genocidom, etničnim čiščenjem, množičnimi posilstvi in uničenjem narave, družbe, institucij, kulture in izobraževanja. Bil sem v obleganem Sarajevu, mesece in mesece brez vode, elektrike, hrane, v mestu, ki je bilo oblegano 1493 dni, v mestu, v katerem so pobili več kot 10.000 prebivalcev, od tega 1600 otrok. Moja družina je bila od aprila 1992 na varnem v Sloveniji. Žena in sin sta bila v Metliki pri stari mami. Moja žena se je iz Metlike vsak teden z avtobusom odpeljala v Ljubljano na filozofsko fakulteto; nekoč je poiskala profesorja Andreja Uleta in ga prosila, naj ji pomaga, da bi me rešila iz obleganega Sarajeva in Bosne. Andrej je naredil vse, da bi se to zgodilo; ne samo zame, ampak tudi za druge filozofe iz Sarajeva, ki jih je spoznal leta 1988. Na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani se je zavzel za sarajevske filozofe, prepričeval je kolege, naj jim pomagajo, naj jih povabijo, naj jim dajo službo, naj jim pomagajo pri bivanju v Sloveniji. Ni varčeval z močmi, ni se izmikal, ni se pritoževal. Naredil je vse, kar je bilo v njegovi moči, za profesorja Abdulaha Šarčevića, zame...

Takrat je dal Andrej moje ime na seznam sodelujočih na kongresu, ki je bil pod naslovom *Connectionism and the Philosophy of Mind* napovedan za junij 1993 na Bledu. Za mojo temo je predlagal Gottloba Fregeja, ker je vedel, da sem magistriral iz teme *Filozofska vsebina logično-matematičnih in semantičnih raziskav Gottloba Fregeja*. Pismo je iz Ljubljane poslal na šest naslovov v Bosno: predsedniku vojnega predsedstva BiH Aliji Izetbegoviću, komandantu Unproforja v Sarajevu, generalu Michaelu Rousu,

ministrstvu za znanost v BiH, ministrstvu za zunanje zadeve v BiH, Filozofski fakulteti v Sarajevu, meni osebno. Na koncu, po šestih mesecih »zamude«, sem pismo tudi sam dobil v roke, hkrati pa sem izvedel, da so me vojaške oblasti v Bosni in Hercegovini dale na seznam tistih, ki nikakor ne smejo zapustiti Sarajeva! Očitno niti vojni niti druge vrste obveščevalci niso vedeli, kaj pomeni beseda *konekcionizem*! Ampak je bila nedvomno sumljiva. Veliko filozofov in znanstvenikov v Bosni in Hercegovini takrat res ni vedelo, v katerem pomenu se ta beseda uporablja v filozofiji uma.

Po vseh teh dogodkih konekcionizem zame ni samo teorija o nevronske procesih, ki so paralelno distribuirani v možganih, in ni zgolj paradigma za umetno inteligenco ter umetno nevronske mreže, ki simulira naravne možganske procese v elektronski in računalniški industriji. Zdi se mi bolj kot pojasnilo, zakaj in kako se v srcu in moralnem sistemu človeka sprožijo empatični procesi, ko ga skrbi za življenje drugega človeka in se počuti odgovornega zanj, za življenje kot vrednoto, za druge ljudi, na univerzalen človeški način, in ko to svoje prepričanje deli z drugimi ljudmi okoli sebe kot resnico interpersonalne in intersubjektivne volje. Od ljudi za ljudi. Umna praksa človeka, ki ve, da mora nekaj narediti, ki ve, kaj je treba narediti in kako je treba to narediti. Konekcionistična teorija družbe bi bila brez moralne in etične zavesti zgolj projektivna semantika družbenih odnosov: kaj lahko naredim za drugega? Zakaj bi to naredil za drugega?

Leta 1995, po vojni, sem prišel v Ljubljano pozdravit Andreja na filozofsko fakulteto. Profesorja Andreja Uleta. In se mu pokloniti, tako kot se mu poklanjam danes.

Po vojni smo, kadar koli smo se v Bosni in Hercegovini znotraj akademske skrupnosti oziroma znotraj filozofije postavljali na noge, vedno poklicali profesorja Andreja Uleta, naj nam pomaga s svojim sodelovanjem. Pomaga, da bi se postavili na noge in spet začeli od začetka. Za nas je bilo povsem naravno in samoumevno, da je Andrej Ule zraven. In je bil. Nedolgo po vojni, leta 1998, smo spet poskušali »postaviti na noge« filozofijo v Sarajevu. Nekaj let zapored smo organizirali mednarodne konference, posvečene filozofiji in znanosti, filozofiji in religiji, filozofiji in jeziku. Samoumevno je bilo, da smo poklicali profesorja Andreja Uleta.

Ko sem leta 2007 osnoval ZINK, Znanstveno-raziskovalni inkubator za mlade raziskovalce pri Filozofski fakulteti v Sarajevu,² sem kot predavatelja povabil prof. Andreja Uleta in prof. Boruta Cerkovnika. In na vse poslušalce sta naredila izjemen vtis. Ko sem leta 2008 ustanovil *SOPHOS* – revijo za mlade raziskovalce (leta 2016 je izšla deveta številka),³ sem seveda prosil Andreja Uleta, naj sodeluje v mednarodnem uredniškem odboru (International Editorial Board). Ko smo v društvu *Academia Analytica* – družbi za razvoj logike in analitične filozofije v BiH⁴ nameravali izdati

2 Glej <https://ziink.wordpress.com/>

3 Glej <https://ziink.wordpress.com/sophos/>

4 Glej <https://academiaanalytica.wordpress.com/>

nov filozofski časopis (*The Logical Foresight*),⁵ smo prosili Andreja, naj nam pošlje svoj novi tekst – in to je storil takoj!

Uletova knjiga *Znanost i realizam* je že dlje časa v *syllabusu Metode in tehnike znanstvenega raziskovanja* na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Sarajevu. Njegov *Mali leksikon logike* (1997), čeprav ni preveden, prav tako. Kaj bi rad povedal? Profesor Andrej Ule je že dolgo časa, več kot petindvajset let, nekdo, na kogar se lahko zanesemo v človeškem – moralnem in akademskem – znanstvenem pogledu.

Danes je v Bosni in Hercegovini veliko tujcev. Prihajajo kot vlagatelji denarja ali kot trgovci z blaginjo. Z denarjem. Po denar. Okoli denarja se vrti vse. Vlagajo denar ali ga sesajo iz Bosne. Vlagajo, da bodo nekaj »izvlekli«. Temu se reče trg in tuja vlaganja. Ekonomski model racionalno sprejemljivega obnašanja v svetu profita in neoliberalnih vrednot sodobne Evrope. Evropske vrednote trženja. V Bosni in Hercegovini ni več nobene proizvodnje, industrijski giganti, nastali v jugoslovanskem totalitarizmu, kot so Energoinvest, Energopetrol, Hidrogradnja, Unis, Famos in številni drugi, ki so zaposlovali stotine tisoč delavcev, ne delujejo in ne obstajajo več. Obratujejo čevabdžinice, *burekdžinice*, taksisti, prostitutke in makroji v brezmejnem številu novo zgrajenih hotelov, organizirani kriminalci, narkomanske tolpe, skorumpirani politiki, evropski »hohštaplerji«, svetovni »hohštaplerji«, nevladne organizacije, skupine LGBT, parade ponosa, množični turizem z Arabci in Turki, množijo se islamski skrajneži, v vsaki kleti odpirajo univerze, mednarodne, nacionalne, zasebne, javne... Bosna in Hercegovina postaja Disneyland, končno postaja multikulturalna in multinacionalna. Obratuje samo bančni kapital, trgovina z denarjem, trgovina s slovenskim blagom, odpirajo in zapirajo se trgovine Mercatorja, Tuša, SCT. Nobenih ovir ni, ni rezilne bodeče žice za tujce, za poslovneže ni nikakršnih prepovedi. Globalizacija je tu!!! Arabci gradijo nakupovalna središča po Bosni, gradijo zračne kopeli na Trebeviću in Igmanu, gradijo ogromna počitniška naselja okoli Sarajeva.

Medtem smo mi, ki delamo na področju humanistike, na Filozofski fakulteti v Sarajevu, s pomočjo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, odprli lektorat za slovenski jezik. Študentje in tudi drugi se slovenščino pridno in z veseljem učijo.⁶ Dnevi slovenske kulture pogosto privabijo Bosance in Hercegovce. V Bosni, v Sarajevu, pogosto srečujem Slovence. Ko se usedemo na pijačo, jih vprašam, ali poznajo Andreja Uleta, ali sploh vedo, kdo je Andrej Ule. O najmanjšem slovenskem političnem gangsterju in politiku vedo vse iz *Financ*, *Dnevnika*, *Včera*, o ljudeh, kakršen je Andrej Ule, pa ne vedo ničesar! Mercator je že prodan. Tistih pet ogromnih nakupovalnih središč, ki jih je zgradil v Sarajevu, je že v lasti Hrvatov. Tuš je

5 Glej <http://ejournal.ff.unsa.ba/index.php/logical foresight>

6 Nadarjeni in zelo uspešni lektor slovenskega jezika, mag. Pavel Ocepek iz Ljubljane, ki je leta 2015 začel poučevati slovenski jezik na Filozofski fakulteti v Sarajevu, je že v drugem letu svojega dela presegel pričakovanja in načrte, ki smo jih zastavili za petletno obdobje. Prav zaradi mag. Pavla Ocepka se vse več študentov in občanov uči slovenski jezik in se seznanja s slovensko kulturo.

propadel, zaprl je nakupovalni center in pobegnil iz Bosne, za njim so ostali milijonski dolгови, preganjajo ga tisti, ki jim dolguje denar. SCT je prav tako propadel in zbežal iz Bosne ter za seboj pustil dolgove. Mogoče bo naslednje na vrsti Gorenje.

Kdo bo za vedno ostal v Bosni in Hercegovini? Kaj si bomo zapomnili? Na koga se bomo opirali v prihodnosti, ko bomo želeli narediti korak naprej v filozofiji, v znanosti, v izobraževanju, v epistemski kulturi? Verjetno na ljudi, kakršen je Andrej Ule, na institucije, kakršna je Filozofska fakulteta Univerze Ljubljani. Drugi bodo zbežali, takrat ko bodo prikazni globalizacije potrkale na njihova vrata, na vrata njihovega doma. So že!

Zločin in Humanistika

V humanistiki sodelujemo le v »lingvistični delitvi dela« (Putnam, 1975). Upamo, da bo vse to, kar se dogaja v faktičnem svetu, mimo, da bodo šli mimo begunci, da se bodo vojne končale, da bodo teroristi prenehali pobijati nedolžne ljudi v imenu svojega Boga – Alaha, da bomo ostali v svojih prenatrpanih humanističnih disciplinarnih – discipliniranih taboriščih, v svojih akademskih azilih, na univerzah in inštitutih, nedotaknjeni od življenja, da bomo ostali strokovnjaki za pomožni glagol *sein* ali *haben* v konstrukciji zloženega nemškega glagola ali strokovnjaki za pasiv in medij v grških nepravilnih glagolih, strokovnjaki za identiteto, etnično in nacionalno, na kopnem, v vesolju, na morju. V obdobju, v katerem se še spomnimo holokavsta nad Judi v Evropi in genocida v Srebrenici nad Bošnjaki; v obdobju, v katerem zanikajo tako holokavst, ki so ga v Evropi zakrivali nacisti in fašisti, in genocid v Armeniji, ki ga imajo na vesti Turki, in genocid nad Bošnjaki, ki še ni končan; v obdobju, ko naraščata islamofobija in terorizem islamskih skrajnežev, ko se krščanski in islamski fundamentalizem bojujeta v ozadju borbe za naftna polja v Siriji, ko celoten svet, ki ga je iz Evrope in Sveta ustvaril imperialistični načrt, razpada, ko propadajo države in gospodarstva, ko so krize globalne, ekonomske in ekološke, se vprašajmo, kakšne so lahko trditve – stavki o tem svetu – in kakšna je njihova spoznavna veljavnost.

Če zaupamo Hilaryju Putnamu (2003), resna dihotomija med etiko in znanostjo, med vrednotami in dejstvi, ne obstaja. Mislec, ki začne svojo filozofsko in znanstveno pot kot logik, seveda ne more mimo poti, ki pelje na področji filozofije jezika in analitične filozofije (ker se logika dogaja – ali pa ne –, ker obstaja – ali pa ne – le znotraj jezika in v jeziku), seveda pa mora potem stopiti na pot spoznavne teorije, epistemologije in filozofije znanosti; ta pot spet vodi na pot filozofije kognitivne znanosti in filozofije uma, in po vsem tem se hitro znajdemo na poti družboslovja, iskanja algoritma za reševanje problemov in sprejemanje odločitev, vprašanj družbenih resnic in anomaljske kavzalitete, ki je na tej poti dejavna.

Zavedati se je treba, da se »družbena« pot migrantov v Evropi ni začela včeraj iz Grčije proti Nemčiji. Nekaj stoletij (dokončno leta 1492) pred tem se je začel eksodus Judov, ki so jih pregnali iz Španije in Portugalske in so se po poti nesrečnikov razselili

po Evropi. Sefardski Judje so prišli tudi v Bosno in Hercegovino, Aškenazi so končali na nemškem govornem območju. Bosanci in Hercegovci, pripadniki vseh narodov in veroizpovedi, pa so se v devetdesetih letih nenadoma znašli na poti, ki jih pelje daleč od genocidnih črnih lukenj sredi Evrope... Kaj je rezultat? V Evropi judovsko-krščanskih vrednot ni več Judov! Holokavst je naredil svoje. Danes je to Evropa samo krščanskih vrednot. Bošnjakov je v Bosni in Hercegovini za polovico manj, kot jih je bilo pred agresijo na Bosno. Preveč pa je, kot pravijo desničarski vodje v Evropskem parlamentu v Bruslju in islamofobne organizacije, kakršna je PEGIDA v Nemčiji, v teh časih muslimanov – in še kar prihajajo iz severne Afrike, Sirije, Libije, Afganistana. Celo v Nemčiji, na Nizozemskem, v Franciji in drugih evropskih državah čez noč sprejemajo zakone, ki prepovedujejo islamsko kulturo življenja in način oblačenja. Vse je podobno času med letoma 1920 in 1940, ko so v Evropi sprejemali posebne protijudovske zakone. Zdaj pa prihajajo še migranti z območij, ki jih bombardirajo koalicijske sile. Migranti, ki spreminjajo pot, z ene poti, ki jim jo zapremo, se usmerijo drugam, mudi se jim, da bi prišli v samo središče holokavsta nad Judi, v Evropo! Vojaki Natovih sil, vojaki koalicijskih sil, tudi slovenski vojaki – in bosanski prav tako – so že v Afganistanu, v Siriji, bojujejo se za univerzalne človekove pravice, za spoštovanje univerzalnih človeških vrednot!?! Prav zaradi tega v svetu narašča število terorističnih in samomorilskih napadov, ki jih radikalizirani islamisti izvajajo v imenu islama.

Oboroženi humanitarci, ki se borijo za človekove pravice na Vzhodu, oboroženi islamski skrajneži in kamikaze, ki pobijajo ljudi po evropskih metropolah in trgih na Zahodu. Torej sta dve poti – pot evropske humanistike, po kateri hodijo filozofi in znanstveniki Evrope, in evropska pot migrantov iz vzhodnih držav, po kateri hodijo begunci pred imperialističnimi vojnami, ki jih vodijo koalicijske sile Evrope in Amerike, kot da druga z drugo ne bi imeli nič, kot da bi bili ločeni z rezilno vojaško žico, ki jo policisti in vojaki evropskih držav postavljajo kot kako sodobno instalacijo. V Evropi in Ameriki gradijo zidove, predsedniki evropskih držav (Češka) svojemu ljudstvu delijo orožje za pobijanje migrantov, ker nimajo enake epistemske prakse in epistemske kulture, kot jo imajo Evropejci! Z oljčno vejico oboroženi poslanci Državnega zbora Republike Slovenije so januarja 2017 sprejeli neustaven Zakon o tujcih, da bi sleherniku preprečili, da bi poiskal azil v Republiki Sloveniji, kot to predvidevata mednarodna zakonodaja in deklaracija o človekovih pravicah.

Pa ni tako, oziroma ne bi smelo biti tako, ker znanstvene resnice ali znanstvena dejstva niso tako daleč od etičnih vrednot, kot pravi Jud, filozof Hilary Putnam. To nista dve ločeni poti. Kadar pragmatizem izloči filozofijo s človeškim obrazom in jo zamenja (Putnam, 1992), kadar profit postavljajo pred ljudi (Chomsky, 2005), potem človek občuti posledice teh dejanj: prej ali slej se pokaže, da za nikogar ni varne točke zunaj sveta, ki ga s svojim delovanjem sami ustvarjamo.

Zaključek

Danes, ko se v Evropi in svetu humanistika in družboslovje, predvsem filozofija in logika, estetika in etika, zgodovinopisje in politične vede, zapirajo kot taborišča, v katera je treba zapreti humanistiko in ji zapreti usta, in ko se evropski in svetovni zemljevidi pretoka blaginje, ljudi in kapitala zarisujejo s postavljanjem bodeče žice, policijskih in vojaških kordonov, je najhuje v taboriščih epistemologije in etike. Tisti, ki v Evropi postavljajo tehnične ovire, tisti, ki ovire rušijo, tisti, ki iz enega samega središča načrtujejo postavljanje in podiranje ovir, so akterji sprememb v svetu. Vsi mi, tisti, ki smo zaprti in ujeti v taborišča humanistike, znotraj katerih ohranjamo svoje trditve – stavke kot ekspertne disciplinarne dogme ali vedno resnične humanistične stavke v vsakem mogočem svetu, v Evropi in Svetu, pravzaprav ne počnemo nič dobrega in koristnega. Ujeti smo v svoja taborišča, v katerih nas režimi točkjujejo in skrbijo za nas, zadržujejo nas kot v kakem akademskem azilu za discipliniranje, interdiscipliniranje, multidiscipliniranje, transdiscipliniranje. Ampak česa? V življenju se dogaja nekaj, za kar financierji sveta pravijo, da nimajo rešitve, razen vojn in terorizma. Kaj pa delamo mi v svojem akademskem svetu, najboljšem od vseh možnih svetov, kaj rešujemo?

Če se L-resnično ali L-lažno in F-resnično ali F-lažno postavijo narobe ali če tekmujejo za naslov epistemsko objektivne Resnice, potem se znajdejo v sofističnem položaju Ahila in želve, ki tečeta od točke A do točke B: F-resnično ali F-lažno zmaga, ker ima nedosegljivo časovno – empirično prednost, ki jo nenehno ustvarja granulacija pojma *ad infinitum*. Če tek zastavimo v transcendentalni estetiki, je L-resnično ali L-lažno že na cilju, ko se je tek komajda začel. V vsakem primeru se Nedokončanost Resnice kaže kot nedosegljivost smisla človeškega obstoja.

Na ta način do Resnice zagotovo ne bomo prišli. Mogoče je treba začeti pri Resnici, tako kot napoveduje Sokratov epistemološki obrat na koncu Platonovega spisa *Kratylos* (439 B). Treba se je zavedati, da se sredi svetovnega ontičnega pozitivizma kakor sredi rožnate preproge nenehno prepleta vzorec, ali pa se povečuje razpoka ontološkega nemira, ki jo razširjajo ljudje, ki iščejo solidarnost, potem ko so uničili njihovo državo, izropali njihove domove in tovarne, njihove otroke vrgli v morje in posilili njihove žene samo zato, da bi drugemu koncu preproge priskrbeli več nafte, več denarja, več blaginje. Ker so taka dejanja zrasla v samem srcu modernega človeštva, prav v njegovem srcu, je treba poiskati tisto, kar ga bo rešilo krutosti in sebičnosti. In to lahko človeštvo pripelje do razširjenega spoznanja! Ljudem je treba povrniti upanje v umsko prakso, epistemsko družbenost in epistemsko kulturo. In prav umska praksa, epistemska družbenost in epistemska kultura so cilj in hkrati sredstvo! V nasprotnem primeru je treba pojme Resnice, Pravičnosti, Svobode in številne druge s področja Humanistike in Razsvetljenosti izločiti iz besednjaka evropskega človeka, izločiti iz ustave in zakonodaje ter se obdati z bodečo vojaško rezilno žico. Ta pa lahko celoten narod potegne v razpoko, nastajajočo na rožnati preprogi! Tega se zaveda tudi slovenski filozof Andrej Ule in prav zaradi tega mu je treba izkazati veliko zahvalo!

Literatura

- Brandom, R. B. (1998). *Making It Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*. Cambridge, Massachusetts, London: First Harvard University Press paperback edition.
- Carnap, R. (1961). *Der logische Aufbau der Welt*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Carnap, R. (1937). *The Logical Syntax of Language*. New York: Harcourt Brace.
- Carnap, R. (1956). *Meaning and Necessity*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chomsky, N. (2005). *Profit pred ljudmi*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Davidson, D. (1984). *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press.
- Ibrulj, N. (2013). »Bosnia Porphyriana. An Outline of the Development of Logic in Bosnia and Herzegovina«. V Schumann, A. (ur.), *Logic in Central and Eastern Europe. History, Science, and Discourse*. New York, Toronto: University Press of America. pp.73–114.
- Ibrulj, N. (2015). »Fenomenologija anomaljskog kauzaliteta«. V Komšić, I., *Teorija socijalne pulsacije*. Sarajevo: Sarajevo Publishing. str. 112–177.
- Putnam, H. (2003). *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays*. Cambridge, Massachusetts in London: Harvard University Press.
- Putnam, H. (1981). *Reason, Truth and History*. London: Cambridge University Press.
- Putnam, H. (1975). *Philosophical Papers 2*. London: Cambridge University Press.
- Putnam, H. (1992). *Realism With A Human Face*. Cambridge, Massachusetts in London: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (1969). »Epistemology Naturalized«. V Quine, W. V. O., *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press. pp.69–91.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and Object*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Schumann, A. (ur.) (2013). *Logic in Central and Eastern Europe. History, Science, and Discourse*. New York, Toronto: University Press of America.
- Tarski, A. (1956). *Logic, Semantics, Metamathematics*. London: Oxford University Press.
- Ule, A. (1996). *Znanost i realizam*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Ule, A. (1997). *Mali leksikon logike*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Ule, A. (1982). *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.